

BEYHAKÎ'NİN " KİTÂBU'L-KAZÂ VE'L-KADER"İ

Dr.Nuri TOPALOĞLU

Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışırken Beyhaki'nin (458/1066) "Kitabu'l-Kazâ ve'l-Kader" isimli bir eserine muttali oldum. Daha önce tetkik imkanı bulduğumuz tabakat kitaplarında Beyhakî'nin eserleri arasında "Kitabu'l-Kazâ ve'l-Kader" zikredilmediği gibi, Brockelmann da, Beyhakî'nin bu eserinden söz etmiyordu. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, bizzat müellifin, "Delâilü'n-Nübüvve"nin mukaddimesinde¹ ve Sem'ânî'nin (562/1167) "el-Ensâb"da² sadece "Kitabu'l-Kader" şeklinde kaydettiklerini gördük. Birçok kütüphane katalogunu incelediğimiz halde maalesef henüz başka bir nüshasını tesbit edemedik.

Beyhakî'nin (458/1066) "Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader" isimli bu eserinin bildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa kısmında 1498 numarada kayıtlıdır. Okunaklı nesih yazı ile 110 varaktan ibarettir. Müstensihi Mesûd b. Ebî Saîd ed-Debîlî, ferâğ kaydında istinsahı 566/1171 yılında tamamladığını yazmıştır.

Hadis hafızı ve Şâfiî fakihi Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Abdillâh el-Beyhakî, el-Husrevcirdî, Horasan'da Nîsâbur'un nahiye-lerinden Beyhak'a bağlı Husrevcird köyünde 384/994 yılı Şaban ayında doğmuş, Nîsâbûr'da 10 Cemaziyelevvel 458 / 9 Nisan 1066 tarihinde vefat etmiştir.

Beyhakî, Hadis'te ve Şâfiî Fıkında devrinin hatta İslâm Tarihinin en

büyük muhaddis ve fakihlerinden sayılır. O, aynı zamanda Usul ve Kelâm ilimlerine de vâkıf çok yönlü bir alimdir. Fakat daha ziyade Hadis ilminde derinleşmiş ve bu sahada temayüz etmiştir. Tedristen çok tasnifle meşgul olmuş, kaynaklarda yer alan mübalağalı bir ifade ile, 1000 kadar eser telif ve tasnif etmiştir. Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader bunlardan birisidir.

Beyhakî, bu esere başlık mahiyetinde uzunca bir cümle kullanmış, hamdele ve salveleden sonra şöyle demiştir: كتاب إثبات القدر والبيان من كتاب الله جل ثناؤه و سنة رسوله محمد صلى الله عليه و سلم و على آله و أقاويل الصحابة و التابعين و أئمة المسلمين .

Fakat diğer eserlerinden buna atıfta bulunduğu zaman sadece "Kitabu'l-Kader" demekle iktifa etmiştir. Nitekim Kitâbu'l-Esmâ' ve's-Sıfat'ına da uzunca bir başlık vermiş, ona atıf yaptığında ise yalnız "كتاب الاسماء و الصفات" demiştir. Kanaatimizce eserin ismine "el-Kazâ" kelimesi, muhtevasını daha iyi ifade etsin diye raviler veya müstensih tarafından ilave edilmiş olabilir. Bu itibarla Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa kısmında 1498 numarada kayıtlı "Kitabu'l-Kazâ ve'l-Kader" ile bizzat müellifin ve Sem'ânî'nin zikrettikleri "Kitabu'l-Kader" aynı eser olmalıdır. Makalemizde bunu ispat etmeye, eserin metodu ve muhtevası hakkında bilgi vermeye, Beyhakî'nin Kaza ve Kader hakkındaki görüşlerini İmam Eş'arî'nin görüşleri ile karşılaştırmaya çalışacağız. İsminin farklı olması, tek nüsha olması, bugüne kadar bilinmemesi gibi sebeplerden akla gelebilecek şüphe ve tereddütleri izale etmek için, önce, eserin Beyhakî'ye ait olduğunu gösteren bazı delilleri sunmakta fayda mülahaza ediyoruz.

A. Eserin Beyhakî'ye Ait Olduğunu Gösteren Deliller

1. Semâ' Kaydı

İlk varakta kitabın başlığının hemen altında eserin tamamı için geçerli semâ' kaydı şöyledir:

عن الامام الحافظ الناظر الضابط .. احمد بن الحسين بن علي بن موسى البيهقي سماعا
منه لأبي بكر عبد الجبار بن محمد البيهقي سماعا منه لأبي الحسن علي بن سليمان
المرادي و سماع المرادي أيضا من الشيخ أبي عبدالله الحسين بن أحمد البيهقي رحمه الله

Görüldüğü üzere eseri Beyhakî'den, talebeleri Ebu Bekr Abdulcebbâr b. Muhammed el-Beyhakî (533/1139) ve Ebu Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed el-Beyhakî (536/1142) işitmişler, onlardan da Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Murâdî (544/1150) işitmiştir.

Tabakat müelliflerinin verdiği bilgiye göre, Ebu Bekr Abdulcebbâr b. Muhammed b. Ahmed el-Beyhakî el-Huvârî (533/1139), Beyhakî'den çok hadis dinlemiş ve bazı eserlerini rivayet etmiştir.³ Bu meyanda Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'i rivayet etmiş olmalıdır. Ebu Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Ali b. Futayme el-Husrevcirdî el-Beyhakî (536/1142) de Beyhakî'nin talebelerindendir.⁴ Her ne kadar 450/1058 yılında doğmuş ise de, 7, 8 yaşlarında Beyhakî ile görüşmüş ve eserini okumuş olması mümkündür.

Bunların talebesi Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Murâdî (544/1150) ise aslen Kurtuba'lı Şâfiî fakihi ve muhaddistir. 525/1130 yılında Horasan'a gitmiş, bir müddet orada ikamet etmiştir. Bu sırada Beyhakî'nin eserlerini Ebu Abdillâh el-Fürâvî'den ve başkalarından dinlemiştir.⁵ Ali b. Süleyman el-Murâdî, Abdulcebbâr b. Muhammed el-Huvârî ile de görüşmüş ve ondan hadis nakletmiştir. el-Murâdî, Beyhakî'nin eserlerini Horasan'dan Dımeşk'e götürenlerden birisidir.

Böylece, Beyhakî ile el-Huvârî ve İbn Futayme arasında hocalık-talebelik münasebetinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak eserin müstensihi olan Mes'ûd b. Ebî Saîd ed-Debîlî'nin hayatı, kimliği ve ölüm tarihi hakkında malûmat edinemedik. Sadece bir kâtip olduğundan tabakat kitaplarında yer almadığını zannediyoruz.

2. Atıflar

Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'in, Beyhakî'nin eseri olduğunu isbat eden en bariz delillerden birisi müellifin bundan diğer eserlerine ve diğerlerinden buna yaptığı atıflardır.

a. Diğer eserlerine atıflar

Beyhakî, Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'in üç yerinde diğer eseri Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sifât'ına atıfta bulunmuştur:

۱. وقد كتبنا سائر الآيات و من الأخبار التي وردت في إثبات المشية في كتاب الأسماء والصفات . 6

۲. وقد مضى في كتاب الاسماء و الصفا. 7

۳. وقد روينا باسناد آخر موصول عن الربيع عن عائشة في كتاب الاسماء و الصفات . 8

b. Diğer eserlerinden buna atıflar

Müellifin bütün eserlerini bu gözle tarama imkanımız olmamakla beraber, Şuabu'l-Îmân'ından ve Kitâbu'l-İ'tikad'ından muttalî olduğumuz atıfların kifayet edeceğini zannediyoruz

۱. وقد ذكرت هذا الحديث و هذه الحكاية في كتاب المدخل و وردت في كتاب الأسماء و الصفات و كتاب الإيمان و القدر و الرؤية و دلائل النبوة . 9

۲. وروينا في هذا الباب أحاديث كثيرة و هي في كتاب القدر مذكورة من أراد الوقوف عليها رجع إليها إن شاء الله تعالى . 10

۳. وقد روينا في هذه المسائل ما جاء في الاخبار و الآثار في كتاب القدر... 12

۴. وروينا في هذا الباب احاديث كثيرة و هي في كتاب القدر مذكورة ... 13

۵. ... و في كتاب القدر بما لم نذكره هنا . 14

۶. وقد روينا في اواخر كتاب القدر اخبارا ... 15

Görüldüğü üzere, yukarıdaki atıflar, her ne kadar "el-Kazâ" kelimesi yer almasa da, Beyhakî'nin "Kitâbu'l-Kader" isimli bir eseri bulunduğunu

açıkça ortaya koymaktadır. Aynı konuda iki ayrı eser yazma ihtimali olmadığını düşünerek sözkonusu Kitâbu'l-Kader ile Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'in tek eser olduğunu kabul ediyoruz.

3. Şeyhleri

Beyhakî'nin Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'de kendilerinden sık sık nakillerde bulunduğu şeyhlerinin, en meşhur hocaları olduklarını müşahade ettik. Bunlar, Ebu Ali el-Huseyn b. Muhammed er-Rûzbârî (403/1012),¹⁶ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek (404/1013),¹⁷ Ebu Abdillâh el-Hâfız el-Hâkim en-Nisâbûrî (405/1014),¹⁸ Ebu Sa'd el-Mâlîni (409/1018),¹⁹ Ebu Tâhir Muhammed b. Muhammed ez-Ziyâdî (410/1019),²⁰ Ebu Abdirrahman es-Sülemî (412/1021),²¹ Hilâl el-Haffâr (414/1023),²² İbn Ebî İshâk el-Müzekkî (414/1023),²³ el-Kattân (415/1024),²⁴ İbn Bişrân el-Adl (415/1024),²⁵ ve Ali b. Ahmed b. Abdân eş-Şîrâzî (415/1024)'dir.²⁶ Diğer eserlerinde de bilhassa mezkûr şeyhlerinden nakiller yaptığını görmekteyiz.

4. Hadislerin Benzerliği

Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'deki bazı hadisleri, musannıfın başka eserlerindeki rivayetlerle karşılaştırdığımızda bir kısmının sened ve metin bakımından aynı olduklarını müşahade ettik. Bazılarının sened veya metninde kısmen farklılıklar bulunduğunu gördük. Aynen uymayan rivayetler bu eserin Beyhekî'ye ait olmadığını ispat etmez. Zira bir hadisi değişik lafız ve isnadlarla almış ve muhtelif eserlerinde farklı rivayetleri kullanmış olması muhtemeldir. Nitekim karşılaştırma sırasında gördük ki, Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'de birkaç tarikını verdiği bir hadisi diğer eserinde tek isnadla nakletmiştir. Ayrıca daha sonra tasnif ettiği bir eserinde hadisin farklı bir rivayetini kullanmış da olabilir. Fakat sened ve metin itibariyle tıpatıp uyanlar müsbet manada delil sayılırlar. Şimdi bunlara birkaç örnek vermek istiyoruz:

a. Varak 3a'da yer alan, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâ-

kim en-Nîsâbûrî'den rivayet ettiği,

فرغ الله من المقادير و امور الدنيا قبل ان يخلق السماوات والارض
و عرشه على الماء بخمسين الف سنة .

hadisi Kitâbu'l-Esmâ' ve's-Sıfât'ında da (s.374-375) sened ve metin bakımından aynen geçmektedir.

b. Varak 3b'nin son tarafında Ebu Ali er-Rûzbârî'den naklettiği,

... ما خلق الله القلم ...
İn diye başlayan hadis de Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'sinin 86. sahifesi ikinci paragrafında sened ve metin itibariyle aynen yer almıştır.

c. Varak 15b'deki, Ebu Abdillâh el-Huseyn b. Abdillâh el-Beyhakî'nin, " ما بعث الله نبيا ... " şeklinde başlayan rivayeti yine Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'nin 157. sahifesinde aynen nakledilmektedir.

d. Varak 26b'nin sonunda Ebu Abdillâh el-Hâfız yani Hâkim Nîsâbûrî'den ve başkalarından aldığı, " ان الله يصنع كل صانع و صنعته " hadisi de aynı senedle Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'nin 93. sahifesinde vardır.

e. Varak 27a'daki " افعال العباد مخلوقة " sözünü aynı isnadla Kitâbu'l-Esmâ' ves-Sıfât'ında kaydetmiştir.

f. Varak 29b'nin son tarafında, İbn Fûrek ve Ebu Abdillâh el-Hâfız'dan rivayet ettiği, " و الذى نفسى بيده ان المعروف و المنكر مخلقتان ... " şeklindeki metin Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'nin 93. sahifesinde yer almıştır.

g. Varak 42a'da Ebu Abdillâh el-Hâfız'dan naklettiği " إنه من قدر الله " hadisini Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'sinde de (s.89-90) aynen nakletmiştir.

h. Varak 94a'daki " كل مولود يولد على الفطرة " hadisi aynı sened ve metinle Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye'nin 107. sahifsinde de bulunmaktadır.

Görülüyor ki, kitabın başındaki semâ' kaydı, mezkûr atıflar, şeyhlerin diğer eserlerindekiyle aynı olması, bazı hadislerin başka eserlerinde de aynı sened ve metinlerle kaydedilmesiyle ilgili olarak yukarıda

sunduğumuz bu deliller, Kitâbu'-Kazâ ve'l-Kader isimli eseri Beyhakî'nin tasnif ettiğini göstermekte, bu konuda akla gelebilecek şüphe ve tereddütleri tamamen ortadan kaldırmaktadır.

B. Eserin Metodu ve Muhtevası

Beyhakî, bu eserinde Kaza ve Kader meselelerini 30 babta ele almış, kitabın başlığı mahiyetindeki ilk cümlesinde ifade ettiği üzere, her babta önce ilgili ayetleri, sonra hadisleri, daha sonra Ashâb, Tâbiûn ve Selef'ten gelen rivayetleri senedleriyle nakletmiş, nadiren kendi görüşlerine yer vermiştir. Her babta öncelikle Buhârî ve Müslim hadislerini zikrediyor, bunlara mutlaka atıfta bulunuyor ve umumiyetle son ravilerine işaret ediyor. Ebu Davûd'un (275/888) Süneninden de nakiller yapıyor, aynı şekilde ona da atıf yapıyor. Tirmizî' (279/892) , Nesâî (303/915) ve İbn Mâce'nin (273/886) sünenlerine sahip olamadığı için bunlarda geçen hadisleri, bizzat kitaplardan değil, raviler vasıtasıyla rivayet etmiştir.

Münhasıran "Kader" konusunda yazılmış bir eser olması hasebiyle her babta ilgili tüm nasları vermeye gayret etmiştir. Aynı zamanda her hadisin mümkün mertebe değişik rivayetlerini de vermeye çalıştığını görüyoruz. Bu itibarla meşhur hadis mecmualarında bulamayacağımız bazı haberleri ihtiva etmesi bakımından bu konuda araştırma yapanların müstağni kalamayacakları bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Ayet, hadis ve diğer ahbârı naklettikten sonra " قلت " (Ben derim ki) ifadesiyle kendi izahlarına geçiyor. Bazen de kitabın raviisi " قال الشيخ " diyerek müellifin açıklamasını diğer rivayetlerden ayırıyor.

Genellikle ayet ve hadislerden çıkan ahkâm ve fevâidi birkaç cümle ile özetleyerek bab başlığı yapan müellif uzun başlıklarla da görüşlerini yansıtmaya çalışmıştır. Bazen de bir veya birkaç ayeti veya hadisi bab başlığı olarak aynen sıralamıştır.

Gördüğümüz kadarıyla Sahîhain hadislerinin sıhhat durumuna işaret etme lüzumu hissetmemiştir. Ancak zayıf rivayetleri naklettikten sonra mutlaka zayıflık yönünü beyan etmiştir. Burada Varak 29b'ki Muaz b. Cebel'den rivayet edilen hadisi , Varak 32a'daki son hadisi ve Varak

105a'daki ilk hadisi örnek olarak hatırlatabiliriz.

Kaza ve Kader'le ilgili ayetlerin tefsirinde en çok Abdullah b. Abbas'ın (68/687) yorumlarına yer veriyor. Hadislerin şerhinde ise sık sık Hattâbî'den (388/998) nakiller yapıyor.

Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'in muhtevası hakkında tam bir fikir verebilmek için bab başlıklarını aynen sunmak istiyoruz:

۱. باب ذكر البيان أن الله عز وجل ثناؤه قدر المقادير كلها قبل أن خلق السموات والأرض
۲. باب ذكر البيان أن الله عز وجل كتب المقادير كلها في الذكر وهو المراد بتقدير المقادير على ما لم يزل به عالما .
۳. باب ذكر البيان أن القلم لما جرى بما هو كائن كان فيما جرى ما يفعله بنو آدم .
۴. باب ذكر البيان أن القلم لما جرى بما هو كائن كان فيما جرى ما يفعله بنو آدم من خير وشر
۵. باب ذكر البيان أن ليس أحد من بنى آدم إلا وقد كتب سعاده و شقاوته و كتب مكانه من الجنة أو النار و إن أهل كل واحدة ميسرون لأعمالها .
۶. باب ذكر البيان أن من دخل الجنة من المؤمنين دخلها بفضل الله و رحمته ...
۷. باب ما ورد من التشديد على من كذب بقدر الله تعالى و زعم أن أعماله مقدره دون خالقه حتى يسمى بإثباته القدر لنفسه دون خالقه قدريا .
۸. باب ما ورد من النهي عن مجالسة القدرية و مفاختهم و النهي عن الخصومة في القدر
۹. باب ما روى عن جماهير الصحابة و اعلام الدين و ائمتهم في اثبات القدر رضی الله عنهم
۱۰. باب ذكر البيان أن من كتب سعيدا ختم له بالسعادة و إن عمل أى عمل و من كتب شقيا ختم له بالشقاوة و إن عمل أى عمل
۱۱. باب ذكر البيان أن العبد يبعث على مل مات عليه .
۱۲. باب ذكر البيان أن أفعال الخلق مكونة لله تعالى مقدره له فإنها من الله عز وجل خلق و ممن باشرها كسب .
۱۳. باب ذكر البيان أن أفعال الخلق كلها يقع بمشيئة الله جل ثناؤه و إرادته .
۱۴. باب ذكر البيان أن القدر خيره و شره من الله عز وجل و أن الايمان به واجب
۱۵. باب كيفية الايمان بالقدر

١٦. باب ذكر البيان ان ما كتب على ابن آدم و جرى به القلم ادركه لا محالة
١٧. باب ذكر البيان ان احدا لا يستطيع ان يعمل غير ما كتب له و عليه و انه لا يملك لنفسه و غيره نفعا و لا ضرا الا ما شاء الله
١٨. باب قول الله عز و جل « و ان هذا صراطى مستقيما فاتبعوه » مع قوله « انظر كيف ضربوا لك الامثال فضلوا فلا يستطيعون سبيلا... »
١٩. قول الله عز و جل « و اعلموا ان الله يحول بين المرء و قلبه » و قوله ...
٢٠. باب قول الله عز و جل « من يضل الله فلا هادى له و يذرهم فى طغيانهم يعمهون » و قوله...
٢١. باب ذكر البيان ان الله تبارك و تعالى عادل فى اضلال من شاء من عبده حكيم فى إنشائه الكفر باطلا فاسدا قبيحا خلافا للايمان
٢٢. باب ذكر البيان ان الله عز و جل هو المعطى بكنه و فضله من يشاء من عبده الايمان و هو محبه اليه و مزينه فى قلبه و شارح صدره له و هاديه الى الصراط المستقيم و مثبتة بالقول الثابت فى الحياة الدنيا و فى الآخرة
٢٣. باب ذكر البيان ان المعصوم من معاصى الله من عصم الله
٢٤. باب ذكر البيان ان الله عز و جل خلق خلقه فى ظلمة ثم القى عليهم من نوره
٢٥. باب ذكر البيان ان الله تعالى مسح ظهر آدم فاستخرج منه ذرية فقال خلقت هؤلاء للجنة و يعمل اهل الجنة يعملون ...
٢٦. باب ذكر البيان ان الله تعالى حيث أخذ الميثاق من بنى آدم فقال « الست بربكم » انما قال بلى من سبق فى علمه سعادته و كونه من اهل الجنة ...
٢٧. باب ذكر البيان ان الله عز و جل خلق الجنة و خلق لها اهلا خلقها بهم وهم فى اصلاب آبائهم ...
٢٨. باب ذكر البيان ان كل من سبق فى علم الله عز و جل كونه سعيدا ... خلق فى بطن امه سعيدا و ختم له بعمل اهل الجنة ...
٢٩. باب قول الله عز و جل « و ان تصبهم حسنة يقولوا هذه من عند الله و ان تصبهم سيئة يقولوا هذه من عندك قل كل من عند الله ... »
٣٠. باب بيان معنى قوله « خلقت عبادى حنفاء » و قول النبى « كل مولود يولد على الفطرة » و الحكم فى الأطفال

C. Kaderle İlgili Görüşleri

Beyhakî, Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'iyle sanki, Mu'tezile, Kaderiyye, Cehmiyye gibi Ehl-i Bid'at ve Dalâlet'in kaderle ilgili iddialarına -mezkûr grupların adlarını zikretmeden- ayet, hadis ve selevin sözleriyle cevap vermek istemiştir. Bu sebepten kendi açıklamalarına fazla yer vermemiş, nadiren izahlar yapmıştır. Görüşlerini daha ziyade bab başlıklarında özetlemiştir. Başka bir deyişle 30 babın başlıkları kitabın özeti mahiyetindedir ve müellifin kanaatlerini yansıtmaktadır. Ayrıca burada rivayet ettiği nasların içerdiği hükümleri -istisnalar hariç- kabul ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü muhtevasına katılmadığı rivayetler hakkında görüşünü beyan ediyor. Bu itibarla, her ne kadar şahsî düşüncelerine pek fazla yer vermemiş görünse bile, bab başlıkları, tenkid etmeden rivayet ettiği hadisler ve beyan ettiği bazı fikirler onun kader anlayışını gayet bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserin tamamını dikkate aldığımızda görüyoruz ki, o, kaza ve kader konusunda Ehl-i Sünnet yolunda ve Eş'arî çizgisinde bir anlayışa sahiptir. Nitekim el-İ'tikâd ve'l-Hidâye'sinde, i'tikad yönünden Ehl-i Sünnet yolunu göstermeye çalışmış; Kitâbu'l-Esmâ' ve's-Sıfât'ında da Allah'ın isim ve sıfatları ile müteşâbih nasları selevin ve hadisçilerin anlayışlarına göre geniş olarak açıklamaya gayret etmiştir. Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader'de ise kader meselelerinde Ehl-i Bid'ate cevap teşkil edecek naslara ağırlık vermiştir.

Beyhakî'ye göre, Allah Taalâ, gökleri ve yeri yaratmazdan önce kâinatta olacak her şeyi takdir etmiş²⁷ ve bütün mukadderatı Kitap (Levh-ı Mahfûz) da yazmıştır.²⁸ Bu konuda diyor ki, "Vukûa gelecek her şey yazıldığına göre yazılanlar arasında " ... وعصى آدم " ayeti yani Hz. Adem'in Allah'ın emrine muhalefet edeceği hususu da vardı.²⁹ " Yaratılmazdan önce , yasak edilen ağacın meyvesinden yiyecek diye takdir edilmiş ve yazılmış olduğundan Hz.Adem'in bunu yapmaması düşünülemezdi. Bundan kaçınması mümkün değildi. Çünkü yazılanın dışına çıkmak, Allah tarafından bilinen ve olacağı haber verilen şeye muhalefeti gerektirir. Halbuki Allah Taalâ'nın verdiği haber gerçektir. Onun ilmi, hakikatın ta

kendisidir. Onun olacak diye bildiği şeyin olmaması mümkün değildir. Vukûunu haber verdiği şey zamanı gelince mutlaka olacaktır."³⁰ "Kalem tüm olacak şeyleri yazdığına göre, yazılanlar arasında insanın işleyeceği hayır ve şerler de vardır" diyen³¹ Beyhakî, hayrın ve şerrin Allah'ın takdiriyle meydana geldiğini kabul etmektedir.³² Halbuki hayrı Allah'ın, şerri ise şeytanın yarattığını zanneden Kaderiyye,³³ böylece iki hâlik kabul etmiş olmaktadır. İmâm Eş'arî de Allah'tan başka hiçbir yaratıcı olmadığını ifade ettikten sonra kulların bütün fiillerinin Allah tarafından takdir edilmiş ve yaratılmış olduğunu,³⁴ dolayısıyla hayrın da şerrin de Allah'ın kazâsı ve takdiriyle meydana geldiğini beyan etmiştir.³⁵

Beyhakî'ye göre, hiçbir insan yoktur ki, dünyaya gelmezden çok önce seâdeti veya şekâveti, Cennet'e mi yoksa Cehennem'e mi gideceği yazılmış olmasın. Binâenaleyh Cennet veya Cehennem ehli gidecekleri yere uygun amelleri işlemeye müyesser ve muvaffak olacaklardır.³⁶ Aynı fikirleri İmâm Eş'arî'nin el-İbâne'sinde de (s.158-158) görüyoruz. Beyhakî'ye göre Cennet'e girecek olan oraya Allah'ın lütfu ve merhameti ile girer. Çünkü onu Cennet için yaratmış ve oraya götürecektir amelleri işlemesini sağlamıştır. Bu yolda işleyeceği kusurları da affeder.³⁷ Bu sebeptendir ki, "saîd" diye yazılmış kimse yaşarken hangi amel üzere olursa olsun hayatı saadetle son bulur; "şakî" olarak yazılan kimse de hangi amel üzere olursa olsun sonu şekâvetle biter.³⁸ Zira kul öldüğü andaki durumu üzere diriltilip, son haline göre haşrolunacaktır.³⁹

Kulların bütün fiilleri, Allah Taalâ'nın dilemesi (Meşîet) ve irâdesiyledir.⁴⁰ "Allah'ın dilemesi ve iradesi olmadan hiç bir kimseden ne bir söz, ne bir amel , ne de bir niyet sadır olur."⁴¹ Her şey Allah'ın takdiri ve yaratmasıylaadır. Bu itibarla kulların fiilleri, Allah'ın yaratması itibariyle "halk", kulun yapması yönünden "kesb" demektir.⁴² Beyhakî, bu babda her şeyi yaratanın Yüce Allah olduğunu bildiren bazı ayetleri naklettikten⁴³ sonra diyor ki, "Hiçbir şey O'nun ilmi dışında kalmadığı gibi, hiçbir şey O'nun yaratması haricinde de değildir."⁴⁴

Yine ilgili bazı ayetleri serdettikten⁴⁵ sonra şu görüşe yer veriyor: "Hiçbir şey O'nun kudreti, rubûbiyeti ve yaratması dışında değildir.

O'nun zâtı gibi, kelâmı ve diğer zâtî sıfatları yarattığı şeylere dahil değildir. Çünkü Allah Taalâ zatından başkasını yaratandır. Sıfatları O'nun gayrıdır diyemeyiz. Zira O kelâmıyla yaratmasını haber vermiştir. O halde kelâmı mahluk değildir. Meselâ, bu şehirdeki her şeyi ben yaptım diyen birisinin ve bu sözünün binalara dahil olmadığını bilir ve kabul ederiz."⁴⁶

Müellif, insanlarla ilgili pek çok şeyin fiilini Allah'a izafe eden ayetleri hatırlatıp şu değerlendirmeyi yapıyor: "Allah'ın kitabındaki bütün bu ve benzeri ayetler, bu fiillerin " yaratma" itibariyle Allah tarafından, "kesb" itibariyle kullar tarafından sadır olduğuna açıkça delâlet etmektedir."⁴⁷ Yaratma, Allah'ın kadîm kudretiyle, kesb ise, yaratanın kişiye verdiği hâdis bir kudretin taalluku ile meydana gelmektedir. Bu sebepten Allah Taalâ, öldürme, atma, ekip-biçme gibi insanların yaptığı bazı işlerin fiillerini kendisine nisbet etmiştir.⁴⁷

Beyhakî, kimsenin, lehinde veya aleyhinde yazılanların dışında hareket etmeye muktedir olmadığını, Allah dilemedikçe kendisine veya başkasına herhangi bir fayda veya zarar vermeye malik olmadığını belirtmektedir.⁴⁸ Bu görüşleri benzeri ifadelerle İmâm Eş'arî'nin el-İbâne'sinde de (s.47) müşâhade ediyoruz.

20. babda Allah'ın, dilediği kimseyi hidâyete erdireceğine, dilediğini dalâlete düşüreceğine dair ayet ve hadisleri zikrettikten sonra 21. babda ise Allah'ın dilediğini hidayete erdirme (ihdâ) ve dilediğini dalâlete düşürme (idlâl) konusunda adil ve hakîm olduğunu ifade etmektedir. Dilediğine iman nasip eden, imanı ona sevdiren, gönlünü imana açan ve onu Sırât-ı Müskakîm'e ulaştıran Yüce Allah'tır.⁴⁹ Günahlardan koruyan da O'dur.⁵⁰

Burada şunu belirtmeliyiz ki, onun kader konusundaki görüş ve kanaatleri, kulun irade hürriyeti olmadığını söyleyen, her fiili Allah'a izafe eden Cebriyye'nin görüşünden şüphesiz farklıdır. Her ne kadar herşeyi bilen, takdir eden ve yaratanın Allah olduğunu söylüyorsa da, İmâm Eş'arî gibi, kulun sorumluluğuna esas olan ihtiyârî (iradesini belli bir yönde kullanma ve seçme hürriyetini) reddetmiyor; kulun fiiline taalluk eden hâdis bir kudreti de kabul ediyor. Bu itibarla ona göre , kulun mes'ul

tutulacağı hususlarda Allah Taalâ'nın takdiri, dilemesi ve yaratması, O'nun kul hakkındaki ezeli bilgisine göredir. Bu neticeyi Varak 30b'deki şu ifadelerinden çıkarıyoruz:

...وإنه يريد هدى من سبق في علمه سعاده وإضلال من سبف شقاوته فلا يريد خلاف ما علم

و لا يكون خلاف ما يريد ...

" Allah, iman edip emirlerine uyacağını bildiği kimsenin(saîd) hidaye tını, inkar edip emirlerine uymayacağını bildiği kimsenin (şakî) de dalâletini diler. Binâenaleyh bildiğinin hilâfını dilemez, dilediğinin aksi de meydana gelmez." Aynı ayet ve hadislerin değerlendirmesinde, bu kadar açık olmamakla beraber, benzeri anlayışı İmâm Eş'ârî'nin el-İbâne'sinde görmekteyiz:⁵¹

و هذه الأحاديث تدل على أن الله عز وجل علم ما يكون أنه يكون و كتبه ، و أنه قد كتب أهل

الجنة و أهل النار و خلقهم فريقين فريقا في الجنة و فريقا في السعير ...

"Bu hadisler de, Allah Taalâ'nın olacak şeylerin olacağını (önceden) bilip yazdığını ve Cennetlikleri ve Cehennemlikleri kaydedip onları, bir fırkası Cennetlik bir fırkası da Cehennemlik olmak üzere iki fırka halinde yarattığını göstermektedir."

Netice olarak diyebiliriz ki, itikadda Eş'ârî olan Beyhakî'nin (458/1066) kaza ve kader konusundaki görüşleri, mukayese edebildiğimiz kadarıyla, İmâm Eş'ârî'nin (324/936) kaza ve kader anlayışından önemli bir farklılık arzetmemektedir.

DİPNOTLAR :

1. Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (458/1066), Delâilü'n-Nübüvve, I-VII, Tah. Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut 1405/1985, I,168.
2. Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed et-Temîmî (562/1167), el-Ensâb, I-V, Beyrut 1408/1988, I,438.
3. Abdulcebbâr el-Huvârî hakkında geniş bilgi için bk. Sem'ânî, a.g.e. II,409; Yâkût el-

Hamevî, Ebu Abdillâh Ya'kût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî (626/1229), Mu'cemü'l-Büldân I-VI, Tahran 1965, II,479; Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (748/1347), Tezkiratü'l-Huffâz I-IV, Haydarâbâd 1956, III,1135, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I- XXV, 1405/1985 -1409/1988., XX,71-72, el-Iber I-V, Kuveyt, 1960, IV,99; Sübkî, Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (774/1372), Tabakâtü's-Şâfiyye I-IX, Mısır 1386/1967, IV,9; İbnü'l-Imâd, Ebu Felâh Abdulhayy b. Imâd (1089/1678), Şezerâtü'z-Zeheb I-VIII, Beyrut Trs. IV,113; Kal'acî, Mukaddime-tü Delâili'n-Nübüvve, s.109.

4. Yâkût, Age. I,805, II,441; Sem'ânî, a.g.e. II,413; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XX,60-62; Sübkî, a.g.e.VII,73; Kal'acî, a.g.e. s.110.5. Bk. Ya'kût, a.g.e. III,880; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVIII,168, XX, 71.

6.. Vr. 31a

7. Vr. 57a

8. Vr. 94b

9. Şuabu'l-Îmân, C.I, Vr. 2b

10. Şuabu'l-Îmân, C.I, Vr. 46a

12. Şuabu'l-Îmân, C.I, Vr. 48a

13. Şuabu'l-Îmân, C.I, Vr. 45b

14. Kitâbu' l-I'tikâd ve'l-Hidâye , s.93.

15. Kitâbu' l-I'tikâd ve'-Hidâye , s.108.

16. Sem'ânî, a.g.e., III,100; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1132, Siyeru A'lâ-mi'n-Nübelâ, XVII,219, el-Iber, III,85; İbnü'l-Imâd, a.g.e. III,168; Kal'acî, a.g.e. s.101.

17. Hakkında geniş bilgi için bk. İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımeşkî (571/1175), Tebyînü Kezibi'l-Müfterî , Dımeşk 1347. s. 232; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), Vefeyâtü'l-A'yân I-VIII, Beyrut 1397/1977, IV,272-273; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1065; Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII, 214-216; el-Iber, I,95; Safedî, Salâhud-dîn Halil b. Ay bek es-Safedî (764/1363), el-Vâfi , I-XIII, İkinci Baskı, Weisbaden 1401/1981-1404/1983., II,344; Sübkî, a.g.e. IV,127-130; İbnü'l-Imâd, a.g.e. III,181; İsmail Paşa, İbn Muhammed Emin el-Bağdâdî (1339/1920), Hediyyetü'l- Arifin I-II,

İstanbul 1951.,II,60; Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin I-XV, Dımeşk 1957, IX,208; Ziriklî, Hayruddîn, el-A'lâm, VI,313.18. Hâkim Nisâbü'rî hakkında geniş bilgi için bk. Hatîb Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (463/1071), Târîhu Bağdâd, V,473; İbn Asâkir, a.g.e. s.227; İbn Hallikân, a.g.e. IV,280-281; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1039-1045; Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,162-177; el-Iber,III,91; Sübkî, a.g.e. IV,155-171; İbn Kesîr, Ebu'l-Ferrâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (774/1372), el-Bidâye, XI,355; İbn Tağriberdî, Yûsuf el-Atebekî (874/1469), en-Nücûmu'z-Zâhira, IV,238; İbnü'l-İmâd, a.g.e. III,176; İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed (833/1430), Ğâyetü'n-Nihâye, II,184; Kehhâle, a.g.e. X,238; Ziriklî, a.g.e. VII,101.

19. Hakkında geniş bilgi için bk. Hatîb Bağdâdî, a.g.e. IV,371-372; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1070-1072, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,301-303, el-Iber, III,107; Sübkî, a.g.e. IV,59-60; İbn Kesîr, a.g.e. XII,11; İbnü'l-İmâd, a.g.e. III,195; İsmail Paşa, a.g.e. I,72; Kettânî, er-Risâletü'l-Müstatrafe, s.102-103.

20. Sem'ânî, Age. III,185; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1132, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,278; Dehlevî, Abdülazîz b. ahmed b. Abdirrahîm el-Fârûkî (1239/1824), Bustânü'l-Muhaddisîn, s.61.

21. Hatîb Bağdâdî, a.g.e. II,248; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1046,1132, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,25; Sübkî, a.g.e. IV,8. Hakkında geniş bilgi için bk. Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1046-1067, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,247-255; Sübkî, Age. IV,143-147; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX,326; İbn Kesîr, a.g.e. XII,12; Kehhâle, a.g.e. IX,258; Ziriklî, a.g.e. VI,330.

22. Sem'ânî, a.g.e. IV,70; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1132, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,293; Sübkî, a.g.e. IV,8; Ka'acî, a.g.e. s.99. Hakkında daha geniş malûmat için bk. Hatîb Bağdâdî, a.g.e. XIV,75; Sem'ânî, a.g.e. V,70; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1057-1058, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,293-295, el-Iber, III,118; İbnü'l-İmâd, a.g.e. III,201; İsmail Paşa, a.g.e. II,510.

23. Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,296; Sübkî, a.g.e. IV,8; İbn Ebî İshâk el-Müzekkî hakkında bilgi için bk. Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, III,1058, el-Iber, III,118; İbnü'l-İmâd, a.g.e. III,202; Kehhâle, a.g.e. XIII,181.

24. Sem'ânî, a.g.e.IV,520; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,332. Muhammed b.

Fazl el-Kattân hakkında bk. Hatib Bağdâdî, a.g.e. II,249-250; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, VII,20; Zehebî, el-Iber, III,120; İbnü'l-İmâd, a.g.e.III,203.

25. Bk. Hatib Bağdâdî, a.g.e. XII,98-99; İbnü'l-Cevzî, a.g.e. VIII,18; Tezkiratü'l-Huffâz,III,1132, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,311-313, el-Iber, III, Sübkî, a.g.e. IV,8; İbnü'l-İmâd, a.g.e. III,203; Kal'acî, a.g.e. s.104.

26. Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XVII,298; Ayrıca bk. Hatib Bağdâdî, XI,329; Zehebî, a.g.e. XVII,297-298; Kal'acî, a.g.e. s.104.

27. Vr. 2^a, 1. babın başlığı.

28. Vr. 3^a, 2. babın başlığı.

29. Vr. 4^{a-b}, 3. babın başlığı; krş. Varak 40/b, 16. babın

30. Vr. 4^b

31. Vr. 7^{a-b}, 4. babın başlığı.

32 Bk. Vr. 33^b, 14. babın başlığı.

33. Bk. Eş'arî, el-İbâne, s.39.

34. Eş'arî, Age. s.46; Kitâbu'l-Lüma', s.3.

35. Eş'arî, el-İbâne, s.47.

36. Bk. Vr. 9^b, 5. bab; 73^b, 25. bab; 76^a, 27. bab; 77^a, 28. bab başlıkları.

37. Vr. 12^a, 6. bab başlığı.

38. Vr. 21^b, 10. babın başlığı.

39. Vr. 24^a, 11. babın başlığı.

40. Vr. 30^b, 13. babın başlığı.

41. Vr. 30^b

42. Vr. 24^b, 12. babın başlığı.

43. En'âm (6) 101,102; Ra'd (13) 16.

44. Vr. 24^b

45. Bk.Furkân (25) 2; Ğâfir (40) 62; Şûrâ (42) 49.

46. Vr. 24b

47. Bk. Vr. 25b-26a

48. Vr. 50a, 17. babın başlığı.

49. Vr. 65a, 22. babın başlığı.

50. Vr. 70a, 23. babın başlığı.

51. Bk. Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî (324/936), el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, Üçüncü Baskı, Dimeşk 1411/1990.s.156.

المخلاصة

إننى أقوم بتحقيق كتاب البيهقى المسمى " كتاب القضاء و القدر " و المسجل فى مكتبة سليمانية فى قسم شهيد على باشا تحت رقم ١٤٩٨ و حسب ما نعلم أن الكتاب المذكور نسخة واحدة فقط . إن قيد السماع فى الورق الأول و عطف البيهقى من كتابه هذا على سائر مؤلفاته و كذلك عطفه من سائر المؤلفات على هذا الكتاب و كون شيوخه فى هذا الكتاب و سائر المؤلفات نفس الأشخاص و كون بعض الأحاديث التى ذكرها ههنا نفس الأحاديث التى ذكرها فى سائر مؤلفاته من ناحية السند و المتن كل ذلك يدل بصراحة على أن هذا الكتاب صنفه البيهقى نفسه .

و البيهقى درس فى كتابه هذا مسائل القضاء و القدر فى ثلاثين بابا و ذكر فى كل باب أولا الآيات الكريمة ثم الأحاديث النبوية و بعد ذلك أقوال السلف و قليلا ما قام ببعض الإيضاحات حول ما ذكر . و لخص عموما فى عناوين الأبواب أحكام و فوائد الآيات و الأحاديث . و يفهم أن غرض البيهقى من تأليف كتابه هذا هو الإجابة عن آراء المعتزلة و القدرية و الجهمية و غيرهم من فرق أهل البدع مستندا على النصوص . و المؤلف هو أشعري فى الاعتقاد . و ليس ههنا فرق مهم بين آراء المؤلف فى القضاء و القدر و بين آراء الإمام الأشعري .

الدكتور نورى طوبالوغلى